

Н.В. ПАШКОВСЬКА

Буковинський державний медичний університет,
Чернівці

Динаміка показників інтенсивності апоптозу у хворих на діабетичну енцефалопатію на тлі застосування цитиколіну

Мета — з'ясування особливостей динаміки показників інтенсивності апоптозу у хворих на діабетичну енцефалопатію при застосуванні у комплексному лікуванні цитиколіну.

Матеріали і методи. Обстежено 73 пацієнти з діабетичною енцефалопатією: у 31 — захворювання перебігло на тлі цукрового діабету 1 типу та у 42 — 2 типу. Хворі першої групи (23 особи) отримували базисне лікування, другої (34 хворих) — додатково церебропротекторний препарат Цераксон (цитиколін).

Результати. В обстежених хворих відзначено зростання рівня сироваткового фактора некрозу пухлин і збільшення експресії Fas-ліганда родини рецепторів фактора некрозу пухлин та гранзіму В на тлі зменшення вмісту розчинного антиапоптичного фактора sbal-2 та зростання кількості десквамованих ендотеліоцитів у крові з вірогідно більшим ступенем змін за цукрового діабету 2 типу. Застосування цитиколіну сприяло зменшенню вмісту індукторів та зростанню експресії інгібітора апоптозу із зниженням показника ендотеліоцитемії.

Висновки. Цитиколін виявив високу ефективність у лікуванні хворих на діабетичну енцефалопатію як препарат, що має цитопротекторну дію, яка реалізується шляхом гальмування індукції апоптозу.

Ключові слова: цукровий діабет, енцефалопатія, апоптоз, цитиколін.

Останнім часом цукровий діабет (ЦД) набув ознак «неінфекційної епідемії», яка охопила близько одного мільйона населення нашої країни. Водночас, за даними епідеміологічних досліджень, реальний показник є у 3—4 рази вищим за рахунок недіагностованих випадків цього захворювання [3]. На сьогодні у світі зареєстровано близько чверті мільярда хворих на ЦД, а за прогнозами експертів ВОЗ, до 2030 р. очікується збільшення цього показника у півтора разу [6].

Разом із зростанням поширеності ЦД збільшується частота його хронічних ускладнень, серед яких важливе місце посідають цереброваскулярні захворювання. Так, наявність ЦД підвищує ризик виникнення гострих порушень мозкового кровообігу в 6 разів із зростанням ризику смерті від них майже втричі [10].

Хронічні ураження центральної нервової системи при ЦД називають діабетичною енцефалопатією (ДЕ), що є стійкою церебральною патологією,

яка виникає внаслідок гострих, підгострих і хронічних діабетичних обмінних і судинних порушень, клінічно виявляється неврозоподібними дефектами, органічною неврологічною й вегетативною церебральною симптоматикою [1].

В основі формування церебральних патологічних змін за енцефалопатії будь-якої етіології лежить загибель нейронів. Нейрональний апоптоз — це запрограмована смерть нейронів у результаті ендогенних внутрішньоклітинних процесів, що запускаються «суїцидними» генами. Вона полягає у зменшенні розмірів клітин, секвестрації тіла нейрона на тільця, які фагоцитуються сусідніми клітинами. Програма апоптозу контролюється нейротрофічними чинниками, гормонами і медіаторами. Хронічна ішемія призводить до відстроченої загибелі олігодендроцитів унаслідок активації системи каспаз. Це спричиняє прогресуючу демієлінізацію аксонів, насамперед у білій речовині великих півкуль [10].

ворює прокаспазу 3 на активну каспазу 3), відіграють важливу роль в індукції апоптозу [8, 16]. Активация цитотоксичних Т-лімфоцитів призводить до вивільнення з їхніх гранул перфору і гранзимів. Вважається, що перфорин утворює у плазматичній мембрані клітин-мішеней пори, через які проникають гранзими. Крім того, зростання вмісту Gr-B може свідчити про інтенсифікацію процесів дестабілізації атеросклеротичних бляшок [15].

У хворих на ДЕ відзначено вірогідне підвищення вмісту сироваткового Gr-B: меншою мірою (на 38,2 %) у обстежених з ЦД 1 типу та вірогідно ($p < 0,01$) більше (на 72,6 %) у пацієнтів з ЦД 2 типу.

Провідну роль у механізмах клітинної загибелі відіграють мітохондрії, при цьому відбувається збільшення проникності мітохондріальної мембрани. Співвідношення між про- й антиапоптичними членами сімейства Bcl-2 регулює вихід проапоптичних речовин з мітохондрій, що призводить до запуску апоптозу, зокрема цитохрому С. Вихід цитохрому С з мітохондрій спричиняє утворення апоптосом в цитоплазмі, що активує каспазу-9 і запускає клітинну смерть. Антиапоптична дія Bcl-2 пов'язана з нормалізацією функції мітохондрій, що беруть участь у реалізації апоптозу. Механізмами цього процесу є блокування вивільнення з мітохондрій цитохрому С, участь білків Bcl-2 у формуванні трансмембранних мітохондріальних пор, що визначає трансмембранний потенціал, а також вивільнення різних активних сполук та іонів з мітохондрій. Велике значення надають можливості проникнення згаданих білків у ліпідні структури мембран і формування іонних каналів, що впливає на розподіл іонів Ca^{2+} між ядром, мітохондріями та ендоплазматичним ретикуломом [14].

У нашому дослідженні ДЕ супроводжувалася вірогідним зниженням сироваткового вмісту sBcl-2 на 27,2 % у хворих на ЦД 1 типу та на 41,2 % у пацієнтів з ЦД 2 типу з вірогідною ($p < 0,01$) різницею між групами, що свідчить про запуск апоптозу, причому це більше проявляється за інсулінонезалежного ЦД.

У формуванні церебральних порушень велику роль відіграє ушкодження судинного ендотелію. При цьому клітини ендотелію, що піддалися апоптозу, мають прокоагулянтні властивості і є причиною скупчення активованих тромбоцитів у ділянках, де багато десквамованих ендотеліоцитів. У цих ділянках також спостерігали експозицію позаклітинної матриці, що призводило до гіперкоагуляції. Все це індукує каскад подальших патологічних змін.

У досліджуваних нами хворих показник кількості десквамованих ендотеліоцитів у периферійній крові вірогідно зростав у 4,6 разу за ЦД 1 типу та у 5,3 разу — за ЦД 2 типу із вірогідною різницею між групами ($p < 0,01$), що свідчить про підсилення процесів десквамації ендотеліальних клітин із більшим ступенем прояву у хворих на інсулінонезалежний ЦД.

Кореляційний аналіз виявив тісний кореляційний зв'язок між показником ендотеліоцитемії та сироватковим рівнем FasL/Apo-1 ($r = 0,85$, $p < 0,05$), що може бути свідченням провідної ролі цього ліганд-клітинної загибелі у механізмах програмованої клітинної смерті клітин судинного ендотелію.

Ендотелій у спокійному стані містить незначну кількість Fas і стійкий до ефектів розчинного і мембранозв'язаного FasL унаслідок експресії на ендотелії білка-інгібітора c-FLIP (FADD-like IL-1 β -converting enzyme). Артерії з атеросклеротичними змінами на відміну від артерій здорових донорів меншою мірою експресують c-FLIP унаслідок підвищення чутливості ендотелію до Fas-опосередкованого апоптозу під впливом окиснених ліпопротеїдів низької щільності, продуктів глікозилування тощо. Це може збільшити чутливість ендотелію до апоптозу через активовані Т-лімфоцити, що експресують FasL [12].

Той факт, що виявлені ендотеліальні порушення стосуються саме церебральних судин, підтверджується проведеними нами раніше гістопатологічними дослідженнями [4]. У гістологічних препаратах судин різних ділянок головного мозку померлих, які за життя хворіли на ЦД, встановлено ознаки судинної деформації, периваскулярного набряку, десквамації судинного ендотелію, а також зниження коефіцієнта варіації оптичної густини забарвлення ядерного хроматину ендотеліоцитів, що свідчить про меншу активність ядра щодо залучення ДНК до синтетичних процесів та можливу наявність ендотеліального апоптозу, в ході якого відбувається маргінація та конденсація ядерного хроматину.

Таким чином, аналізуючи все викладене вище, можна дійти висновку, що ДЕ супроводжується посиленням апоптичних процесів як за FAS-опосередкованим, так і за гранзим-індукованим механізми. Крім того, зниження вмісту в крові антиапоптичного фактора Bcl-2 дає змогу припустити можливість реалізації сценарію клітинної загибелі мітохондріальним шляхом (рисунок).

Для корекції виявлених змін ми обрали церебропротекторний препарат цитиколін (цитидин-5-дифосфохолін), що належить до групи нуклеотидів — біомолекул, які відіграють важливу роль у клітинному метаболізмі. Він є незамінним попередником фосфатидилхоліну (лецитину), що становить основу клітинних мембран. За рахунок цього препарат виявляє мембраностабілізуювальну та антиоксидантну дію, інгібуючи активність фосфоліпази та знижуючи концентрацію вільних жирних кислот [15].

Застосування на тлі стандартного лікування хворих на ДЕ цитиколіну (Цераксону) дозволило не тільки поліпшити когнітивні функції та зменшити неврологічний дефіцит у досліджуваних пацієнтів, а й оптимізувати показники інтенсивності апоптозу.

Вміст сироваткового TNF- α у хворих, які отримували виключно базисну терапію, мав невірогідну

нуванню зовнішніх клітинних та інтрацелюлярних мембран, відновлює їхню структурну цілісність, пластичність за рахунок стимуляції синтезу фосфатидилхоліну. Крім того, цитиколін активує енергетичні процеси в нейронах, відновлює активність Na^+/K^+ -АТФази і рівень АТФ, інгібує продукцію вільних радикалів, а також активує систему внутрішньоклітинного антиоксидантного захисту. Цей препарат здатний зменшувати тромбоцитарну адгезію та інгібувати експресію проапоптичних білків [9, 13].

Отримані результати свідчать про високу ефективність у лікуванні хронічних діабетичних уражень головного мозку цитиколіну (Цераксону) як препарату з цитопротекторною дією, яка реалізується шляхом гальмування індукції апоптозу.

Висновки

За діабетичної енцефалопатії відбувається посилена індукція клітинного апоптозу із зростанням рівня сироваткового фактора некрозу пухлин α , а також вірогідним збільшенням експресії Fas-ліганда родини рецепторів фактора некрозу пухлин та гранзіму В на тлі зменшення вмісту розчинного антиапоптичного фактора Bcl-2 із вірогідно більшим ступенем змін за інсулінонезалежного цукрового діабету.

Мембраностабілізуючий препарат цитиколін (Цераксон) виявляє високу ефективність у лікуванні хворих на діабетичну енцефалопатію як препарат із цитопротекторною дією, яка реалізується шляхом гальмування індукції апоптозу.

Література

1. Мищенко Т.С., Перцева Т.Г. Сахарный диабет и хронические нарушения мозгового кровообращения // Укр. неврол. журн.— 2008.— № 3.— С. 4—13.
2. Науменко В.Г. Патогенетична терапія ускладнень цукрового діабету // Міжнар. ендокринол. журн.— 2006.— № 1.— С. 55—60.
3. Паньків В.І. Цукровий діабет, переддіабет і серцево-судинні захворювання // Практ. ангіол.— 2007.— № 1 (6).— С. 4—10.
4. Пашковська Н.В. Гістопатологічні аспекти ендотеліальної дисфункції судин мікроциркуляторного русла головного мозку за діабетичної енцефалопатії // Морфологія.— 2008.— Т. 2, № 1.— С. 96—90.
5. Петрищев Н.Н., Беркович О.А., Власов Т.Д. Диагностическая ценность определения десквамированных эндотелиальных клеток крови // Клини. лаб. диагностика.— 2001.— № 1.— С. 50—52.
6. Baliga B.S., Weinberger J. Diabetes and stroke: Part one. Risk factors and pathophysiology // Curr. Cardiol. Rep. DOI.— 2007.— Vol. 8.— P. 23—28.
7. Wax J.J., Inzucchi S.E., Bonow R.O. Cardiac imaging for risk stratification in diabetes // Diabetes Care.— 2007.— Vol. 30, N 5.— P. 1295—1304.
8. Cullen S.P., Adrain C., Luthi A.U. et al. Human and murine granzyme B exhibit divergent substrate preferences // J. Cell. Biol.— 2007.— Vol. 176, N 4.— P. 435—444.
9. Fioravanti M., Buckley A.E. Citicoline (Cognizin) in the treatment of cognitive impairment // Clin. Interv. Aging.— 2006.— Vol. 1, N 3.— P. 247—251.
10. Kaindl A.M., Koppelstaetter A., Nebrich G. Brief alteration of NMDA or GABAA Receptor-mediated neurotransmission has long term effects on the developing cerebral cortex // Mol. Cell. Proteomics.— 2008.— Vol. 17 (7).— P. 2293—2310.
11. Limonta D., Torres G., Capo V., Guzman Apoptosis, vascular leakage and increased risk of severe dengue in a type 2 diabetes mellitus patient // Diabetes Vasc. Dis. Res.— 2008.— N 5.— P. 213—214.
12. Manicassamy S., Sun Z. The critical role of protein kinase C- in Fas/Fas ligand-mediated apoptosis // J. Immunol.— 2007.— Vol. 178.— P. 312—319.
13. Secades J.J., Lorenzo J.L. Citicoline: pharmacological and clinical review // Methods Find. Exp. Clin. Pharmacol.— 2006.— Vol. 27.— P. 1—56.
14. Shore G., Nguyen M. Bcl-2 proteins and apoptosis: choose your partner // Cell.— 2008.— Vol. 135 (6).— P. 1004—1006.
15. Skjelland M., Michelsen A.E., Krong-Sorensen K. et al. Plasma levels of granzyme B are increased in patients with lipid-rich carotid plaques as determined by echogenicity // Atherosclerosis.— 2007.— Vol. 195, N 2.— P. 142—146.
16. Waterhouse N.J., Sutton V.R., Sedelies K.A. Cytotoxic T lymphocyte-induced killing in the absence of granzymes A and B is unique and distinct from both apoptosis and perforin-dependent lysis // J. Cell. Biol.— 2006.— Vol. 173, N 1.— P. 133—144.

Н.В. ПАШКОВСКАЯ

Динамика показателей интенсивности апоптоза у больных диабетической энцефалопатией на фоне применения цитиколина

Цель — выяснение особенностей динамики показателей интенсивности апоптоза у больных диабетической энцефалопатией при применении в комплексном лечении цитиколина.

Материалы и методы. Обследовано 73 пациента с диабетической энцефалопатией: у 31 заболел протекло на фоне сахарного диабета 1 типа и у 42 — 2 типа. Больные первой группы (23 обследованных) получали базисное лечение, второй (34 больных) — дополнительно церебропротекторный препарат Цераксон (цитиколін).

Результаты. У обследованных больных отмечено повышение уровня сывороточного фактора некроза опухоли α , увеличение экспрессии Fas-лиганда семейства рецепторов фактора некроза опухоли и гранзіма В на фоне уменьшения содержания растворимого антиапоптичного фактора sBcl-2 и увеличения количества десквамированных эндотелиоцитов в крови с достоверно большей степенью изменений при сахарном диабете 2 типа. Применение цитиколина способствовало уменьшению уровня индукторов и увеличению экспрессии ингибитора апоптоза со снижением показателя эндотелиоцитемии.

Выводы. Цитиколін проявил высокую эффективность при лечении больных диабетической энцефалопатией как препарат, обладающий цитопротекторным действием, которое реализуется путем торможения индукции апоптоза.

Ключевые слова: сахарный диабет, энцефалопатия, апоптоз, цитиколін.